

כן, אני יכול!

עו"ד ד"ר אברהם וינרוט, בית כנסת 'הלל'

אדם ניצב לדין בימים הנוראים ועל כפות המאזניים תלויות שאלות גורליות, של חייו וחיי הקרובים אליו, וכלשון תפילת "ונתנה תוקף קדושת היום, כי הוא נורא ואיום... בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון... מי יחיה ומי ימות".

מה יעשה אדם כדי לזכות בדין? הרי "אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"? כאן באה לידי ביטוי היכולת הנפלאה של האדם – להשתנות, לשוב בתשובה. האם יכול אדם לשנות את עצמו באופן מהותי? רבים ניסו לשנות עולם, בבחינת "אני ואתה נשנה את העולם. אמרו את זה קודם לפני, זה לא משנה. אני ואתה נשנה את העולם". אך קשה לשנות את הזולת. השינוי האמתי שאדם עשוי לחולל הוא – שינוי של עצמו. והנה, דווקא כאן מתעוררת רתיעה, שכן נדרש מן האדם שינוי מוחלט.

הרמב"ם¹ פוסק כי "כל המתוודה ולא גמר בלבו לעזוב את החטא הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו". השינוי חייב להיות עמוק ותמידי, כפי שהרמב"ם מגדיר שם²: "ומה היא התשובה? שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד... וכן יתנחם על שעבר שנאמר כי אחרי שובי נחמתי, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם". אבל אם שב האדם מחטאו ואחר כך חזר לסורו הראשון – אע"פ שמקבל שכר על הפרישה, לא נקרא הדבר שחזר בתשובה. ובכן, מה יעשה אדם שאינו בטוח בעצמו כי רגעי ההוד הקסומים של הימים הנוראים אכן ישנו את התנהגותו גם בימים הבנליים של שגרה וחולין? שאלה זו נשאלת תמיד. וכתוצאה ממנה עלול אדם להירתע מכל התהליך. האם יכול הוא להשתנות באופן כה חד? התשובה היא "כן, אני יכול!"

1. הלכות תשובה פרק ב' הלכה ג.

2. בהלכה ב'.

ראשית, מוטל על האדם לתקן את ההווה. הלכה פסוקה היא בשולחן ערוך³: "בכל הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים מרבים בתפילות ותחנונים", ובסימן תר"ג נפסק "אף מי שאינו נזהר מפת של כותים, בעשרת ימי תשובה צריך להיזהר". כלומר, גם מי שלא מקפיד במשך כל השנה שלא לאכול רק פת שנאפתה ע"י יהודי, מן הראוי כי לפחות בימי הדין יקפיד על כך. לכאורה, הלכה זו מעוררת קושי. אם אדם לא הקפיד על קיום הדין הזה בעבר, וגם אינו מקבל על עצמו להקפיד על העניין הזה בעתיד, אלא משנה את התנהגותו רק בימי הדין, מה בעצם השתנה? אין זאת אלא, שהאדם נדרש לשנות את עצמו ברגעי התרוממות הרוח, אף אם הוא לא יכול להבטיח לעצמו שהדבר יחזיק מעמד בעתיד⁴.

בנוסף, יועצים לאדם לקבל על עצמו לשנות משהו אחד, קל ככל שיהיה, לצמיחות. הרב אליהו כי טוב ב"ספר התודעה"⁵ מציין:

"נהגו אנשים כשרים מישראל, שלא עברו עליהם עשרת ימי תשובה בכל ימיהם, שלא תקנו בהם חטא אחד תיקון גמור – ולא שבו לזה החטא לעולם. וכן בכל שנה ושנה גדרו עצמם בדבר נוסף ולא פרצו בו כל ימיהם. אפילו קל הוא אותו הדבר, ותיקונו אף הוא קל היה עליהם, ואולם עניין התשובה שהשיגו באותו דבר קל – נכבד הוא מאוד. מפני שקל הוא הדבר הזה שקיבלו עליהם לתקנו, לפיכך בטוחים היו שיוכלו לעמוד בניסיונו לכל ימיהם ונמצאים כל ימיהם יש להם אחיזה בתשובה שלמה. מנהג זה הגון הוא וראוי לכל אדם כגדול וכקטן שלא יהיו עוברים עשרת ימי התשובה של שנה אחת שלא גידר עצמו בהם בדבר אחד – גדר הקיימת לעולם....".

כלומר, מנהג ישראל מדורי דורות הוא, כי האדם יתור אחר נקודה, שבה הוא יוכל להשתנות באופן עמוק מוחלט ותמידי, ויקבל על עצמו לתקן ולשנות נקודה זו לעולם⁶. יהא זה שינוי שהאדם יכול להבטיח לעצמו להתמיד בו, מכיוון שמדובר

3. אורח חיים סימן תר"ב.

4. הרמ"ק (רבי משה קורדובירו) בספרו "זבחי שלמים" מבהיר, כי בימים שבין כסא לעשור הקב"ה יושב על כסא רחמים ומתנהג בחסידות. לפיכך נכון הדבר להתנהג גם אנחנו בחסידות כאשר נוכל שאת. כלומר, האדם נוהג בימים אלו לפני משורת הדין, שכן אלו ימי חסד הדדי, בבחינת "אני לדודי ודודי לי".

5. עמ' מב' מג'.

6. בדברי חז"ל מוצאים אנו ככלל, כי לעיתים שינוי אחד קטן שבקטנים, מספיק כדי לסגור על האדם ולהצילו בדין. כך מצינו במסכת שבת (דף לב עמוד א): "אם יש לו פרקליטים גדולים – ניצול, ואם

בעניין שקל לבצעו. כך עומד הוא האדם גם במשימה של תיקון עצמו לנצח. אכן, מדובר בנקודה קלה, אך עצם התיקון של האדם נכבד הוא – מכיוון שהוא תמידי. אם עשה כן, וקיבל על עצמו דבר אחד – הוא כבר לא אותו אדם.⁷

נשאלת השאלה, למה חשוב להתמקד ביכולת ההתמדה, גם אם המדובר בנושא קל ערך? אפשר להבין את חשיבותו של השינוי שיחול באישיותו של האדם בדברים מהותיים. אבל, למה חשוב שיחול שינוי לתמיד – גם אם זה שינוי לא מהותי?

כדי להבין עניין זה נתמקד במהותה של תשובה. לכאורה, איך יכול אדם לשנות – את עברו? הרב משה חיים לוצאטו – הרמח"ל – בספרו "מסילת ישרים"⁸ תמה, כיצד יכול אדם לחזור בתשובה, הרי את הנעשה אין להשיב. אם אדם רצח או קיים יחסים אסורים והוליד ממזר, הכיצד ניתן לשוב בתשובה, שעה שהתוצאה בלתי הפיכה? הנרצח לא יחזור אל ארצות החיים והממזר שנולד מסתובב בינינו ולא יעלם. מה מועילה אפוא התשובה?

ה"מסילת ישרים" משיב כי זהו חסד הבורא, לפני משורת הדין, כי כאשר אדם חוזר בתשובה הרי ש"עקירת הרצון כעקירת המעשה", בדומה למה שמצאנו בנדרים⁹ כי הנודר נשאל "לבך עלך?" ומשענה הנודר כי ניהם על חטאו ולא הייתה דעתו מיושבת בעת שנדר, הרי שהתירו את נדרו. אם כן, בדומה לכך מי שמתנחם לגמרי על חטאו ו"חפץ ומשתוקק שמעולם לא היה נעשה הדבר ההוא, ומצטער בליבו צער חזק על שכבר נעשה הדבר, ועוזב את המעשה הזה מכאן ולהבא ובורח ממנו, הרי שעקירת

לאו – אינו ניצול. ואלו הן פרקליטים של אדם – תשובה ומעשים טובים. ואפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלמדים עליו חובה, ואחד מלמד עליו זכות – ניצול".

7. ה"חפץ חיים" בספר שמירת הלשון, מביא את דברי "ספר חרדים" (פרק ס"א) לפיהם: "אע"פ שהייב אדם להיזהר בכל המצוות, מכל מקום יש לו להחזיק באחת מכל המצוות בכח גדול ובהתמדה שלא יעבור עליה כל ימי חייו. לפי שכללות התורה, שהם תרי"ג המצוות נקראים עץ חיים כדכתיב "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג', י"ח) והאוחז ענף אחד מן האילן יפה – אוחז בכלו. שכל שאר הענפים נמשכים אחר אותו הענף שכולם גוף אחד. אבל אם בא לאחוז בכל הענפים יחדיו לא יוכל לאחוז כולם". הנה כי כן, אם יש ולו מצווה אחת שאדם דבוק בה בכל נפשו ולתמיד – הוא אוחז בעץ החיים כולו, ובזכותו נזכה למאמר הכתוב "ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם".

8. פרק ד'.

9. דף כ"א עמ' ב'.

הדבר מרצונו נחשבת לו כעקירת הנדר ומתכפר לו חטאו, והעוון סר ממש מן המציאות ונעקר".

והדברים קשים להבנה. איזו מין השוואה היא זו, בין מעשה פיסית לבין נדר? לגבי מציאות רוחנית (נדר) שכל כולה בתחום הרצון של האדם, ניתן לומר כי חרטה מועילה באופן רטרואקטיבי, כשהעתיד מלמד על העדר תוקף מעיקרא, כפי שגם אפשר לקבוע כי תוקף משפטי של פעולה יחול רק בהתקיים תנאי מסוים שיתברר בעתיד. אבל, כיצד יכולה עקירת הרצון לעקור מעשה שנעשה במציאות? הרי מדובר במציאות פיסית שארעה ותוצאותיה קיימות לנגד עינינו ובלתי ניתנות לשינוי. לכאורה, כשם שלא ניתן לחפור בור בתנאי, כך לא ניתן ע"י חרטה שהגיעה לאחר מעשה, לעקור את המעשה שכבר נעשה והיכה שורש במציאות.

נראה כי את מציאות החטא לא ניתן לשנות. אבל, בהחלט אפשר לשנות את האדם שחטא.

אין משנים את העבר. משנים את האדם – מכאן ואילך. והשינוי גורם לכך שלא נבא חשבון עם מי שחזר בתשובה, שכן אין זה אותו אדם שעשה את מעשה החטא. הכיצד?

ככלל, אדם אינו נתבע בגלל המציאות שיצרה העבירה שעבר, אלא בגלל מצבו הרוחני שלו עצמו – לאחר שעבר עבירה. האב חייב בדין בגלל שחטא ולא בגלל שמסתובב כאן ממזר שהוליד. לא כל כך חשוב מה עשה האדם אלא מה החטא עשה לו. לעיתים, המעשה הוא פעוט או אף לא בא לכלל מעשה בכלל, אך החריץ הנפשי שחרץ באדם חמור ביותר, בבחינת "הרהורי עבירה קשים מעבירה". מבחנו של האדם בעמדו לפני בוראו איננו מבחן התוצאה, אלא מבחן האישיות!

כך מבהיר הרמח"ל ב"מסילת ישרים"¹⁰ כי "אין די לקב"ה במעשים לבדם שיהיו מעשי מצוה, אלא העיקר לפניו שהלב יהיה טהור", וכן אמרו חז"ל¹¹: "רחמנא לבא בעי" (הקב"ה רוצה את ליבו של האדם).

ובכן, התשובה היא תיקון של הלב. התשובה היא תהליך כולל ומקיף של שינוי האישיות. ממילא, אין לבא חשבון עם החוטא ששב, שהרי הוא טהר את ליבו. החוזר

10. פרק ט"ז.

11. סנהדרין קו.

בתשובה דומה לקטן שנולד ובפנינו איש אחר. כך מבאר הרמב"ם בהלכות תשובה¹² כי בעל התשובה "משנה שמו כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה". ודוק, אין זה מצב של אדם הממשיך להתאוות לחטא, אך מתגבר על רצונותיו, אלא מדובר בהליך נפשי עמוק יותר שבו הוא משתנה, ואינו רוצה יותר את החטא בכלל. ובלשון הרמב"ם הלכות תשובה¹³:

אי זו היא תשובה גמורה, זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו ופירש ולא עשה מפני התשובה. לא מיראה ולא מכשלון כח. כיצד הרי שבא על אשה בעבירה ולאחר זמן נתייחד עמה והוא עומד באהבתו בה ובכח גופו ובמדינה שעבר בה ופירש ולא עבר זהו בעל תשובה גמורה.

כלומר, תשובה גמורה – היא עקירת התאוה מעצמו. הוא לא רק לא עושה את זה. אלא כבר לא רוצה לעשות את זה.

ושמא תשאל השאלה, האם אין השינוי שמחולל אדם בעצמו בעת הליך התשובה כפוף אף הוא לנסיבות נתונות, ומשטעם טעמו של חטא עלול הוא להיות כמו "החתול המאולף" במשל של האבן עזרא, לפיו אם אך יראה "עכבר" ישוב לסורו, ישמטו מעליו כל העכבות ויפרוץ החוצה האני הקודם שלו?

יתרה מכך, חטא אינו מבטא רק מעשה חיצוני של האדם וראקציה לתאוותיו. חטא חורץ חריץ באישיותו של האדם וממילא מהווה גם מניע וגורם לחטאים. ואם כן, אף אם הבנו כי התשובה – כמו עקירה של נדר, אינה צריכה לשנות את המציאות הפיסית רטרואקטיבית, אלא רק משנה את האדם. עדיין, יש לתמוה, איך משנים רטרואקטיבית את האדם? הרי החטא טבע חריץ עמוק בנפשו של החוטא ומכאן ואילך הוא קרוב לחטא. וחריץ זה הוא – מציאות שנוצרה. כיצד ניתן אפוא לשנות את העובדה שהתרחק מד' ועשה מעשה נורא של רצח למשל, שהפך אותו לרוצח במהותו. האם יכול אדם להתנתק ממעשיו שלו עצמו ומן החריץ שמעשים אלו חרצו בנשמתו?

12. פרק ב הלכה ד.

13. פרק ב הלכה א.

נראה כי את החריץ העמוק בנפשו של האדם עקב חטא – אין לשנות. אבל, האדם יכול לחרוץ בנפשו חריץ עמוק עוד יותר – ע"י התשובה. האדם יכול להתחרט ואז יש בפנינו "עקירת הרצון", כאשר בלשון הרמח"ל: "תחת הרצון שנתרצה בחטא וההנאה שנהנה ממנו, באה עתה הנחמה והצער". תשובת אמת היא אפוא, כאשר האדם טובע בעצמו כעת רצון יותר חזק מן הרצון הראשון. אם נבחן מה משפיע עליו יותר, העבר או הליך התשובה, נראה כי משפיע עליו יותר הרצון לשוב בתשובה על הרצון התאוותני המקורי. במקרה זה ניתן לומר כי "עקירת הרצון כעקירת המעשה" וכי הוא הצליח לשנות את האישיות ע"י תשובה באופן שמשנה אותו ומגדיר אותו מחדש.

זה פשר דבריו של הרמב"ם כי תשובה משמעה דבר קבוע שיעיד עליו יודע תעלומות כי לא יחזור לזה החטא לעולם. אם יחזור אותו אדם לתאוותיו הראשונות, אי אפשר לומר שהרצון השני – נשוא הליך התשובה, יותר חזק מהרצון הראשון במישור הגדרת האישיות שלו. במקרה זה האישיות לא השתנתה, ורק ההתנהגות היא שהשתנתה לרגע מסוים ועל כן, אין כאן עקירת הרצון העוקרת את החטא. כדי שהחטא לא יזוהה עוד עם החוטא מן ההכרח כי הוא ישנה את אישיותו ויחרוץ בה חריץ אחר יותר עמוק מזה שנטבע בנפשו בעת שחטא.

לכן, יותר חשוב לשנות דבר אחד קל – לתמיד, מאשר לשנות את הכל, אך רק לרגע. זאת, מכיוון שדבר ששינה אדם באופן זמני אינו משנה את אישיותו של החוטא, ותשובה שאנו חותרים אליה אינה שינוי של התנהגות אלא שינוי של האישיות, ואילו דבר שהאדם שינה לתמיד – משנה את אישיותו, וטובע בה חריץ עמוק מזה שגרם החטא. זהו גדרה של תשובה אמיתית.

בימים אלו, צריך אפוא לעשות שני דברים: לשוב בתשובה על כל מעשיו – גם אם זה לשעה ולא יחזיק מעמד לנצח. בנוסף, חשוב לתור אחר דבר אחד ואפילו קל שבו ישנה אדם את התנהגותו לתמיד – ושבזכותו נוכל לומר כי השתנתה האישיות וכי חל שינוי קבוע שהוא עמוק ויסודי יותר מן החטא, כך שהאיש של אתמול אינו האיש של מחר.

לצורך שינוי זה מוטל על האדם לחזור בתשובה שלמה, והדבר מתייחס לכל רבדי האישיות, כפי שנהג לומר הרבי ר' זושא מאניפולי כי המילה תשובה מהווה ראשי תיבות של חמישה פסוקים: ת – "תמים תהיה עם ד' אלוקיך". ש – "שויתי ד' לנגדי תמיד". זה תיקון המוח, שכן כאשר אדם משווה את בוראו לנגד עיניו אין הוא שרוי

במושגים של חטא. ו – "ואהבת לרעך כמוך". זהו תיקון של הלב, זו עבודת האדם בעשרת ימי תשובה – להרבות בצדקה וחסד. ב – "בכל דרכיך דעהו" – לקדש את עולם המעשה. ה – "הצנע לכת עם אלוקיך" זו עבודת יום הכיפורים של ביטול ה"אני" הקודם¹⁴.

האדם מסוגל לשנות את עצמו מן היסוד ע"י תהליך התשובה. תשובה זו משנה את הגדרת האדם ואת היחס אליו, וכדברי הרמב"ם¹⁵: "התשובה מקרבת את הרחוקים, אמש היה זה שנוא לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד". שינוי זה ניתן לחולל!

כן, האדם יכול לחולל שינוי זה. הדבר מסור בידו. לעניין זה הריהו ביד עצמו כחומר ביד היוצר.

והאמצעים פשוטים הם, הרבי יוסף יצחק מליובאוויטש היה אומר כי בניין בונים משלושה מרכיבים: אבנים, עפר וטיט. כך גם עבודת האדם בימים הנוראים:

אבנים – אלו מילות התפילה.

עפר – הוא ביטול האישיות הקודמת שלו – בבחינת "ונפשי כעפר לכל תהיה";

טיט – היא הדמעה המערבבת את החומר במים, וזה ה"ונתתי עליכם מים טהורים וטהרתם", שהרי כפי שציין רבי נחמן מברסלב, האדם הוא כמו בצל – כשמקלפים ממנו את כל הקליפות נשארת רק – הדמעה.

14. הרב י.ד. סולובייצ'יק בספרו "על התשובה" מבחין בין כפרה, שהיא מחסום מעונש, לבין טהרה שהיא תיקון האדם וחזרה למדרגתו הראשונה. איך מגיעים לטהרה? משנה היא במסכת יומא (פרק ט' משנה ח') "אמר רבי עקיבא, אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם? אביכם שבשמיים, שנאמר "מקווה ישראל ה'". מה מקווה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל". מה מחדש רבי עקיבא עם המשל למקווה? ובכן, איך מטהרת מקווה? מקווה אלו מי בראשית. לא שאובים. הם היו לפני בריאת העולם "זרוח אלוקים מרחפת על פני המים" כלומר, מים היו שם. אדם היווה טובל במקווה – חוזר למצב שלפני הבריאה. מים מכסים אותו כליל. הוא איננו בטל לגמרי. ולאחר שטבל יוצא אדם חדש. בריאה חדשה, וממילא טהורה. הוא הדין ביחס לתשובה: אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. אבל הוא לא מאלו שבארץ. הוא נברא מחדש. לכן במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. אכן, את מעשה החטא אין לתקן. אבל את החטא עשה אדם אחר. ואילו האדם הקודם בטל לגמרי. מקווה משרה טהרה – ע"י ביטול האדם הקודם.

15. הלכות תשובה פרק ז הלכה ו'.